

МАНСУР ЖУМАЕВ ИЖОДИДА ҲАДИСЛАРНИНГ ПОЭТИК ТАЛҚИНИ

Ўткирбек Мухаммад Собир,

Андижон давлат педагогика институти мустақил тадқиқотчиси.

otkirbekmadumarov522@gmail.com

94-253-00-78

MAQOLA HAQIDA	АННОТАЦИЯ
Qabul qilindi: 6-oktabr 2025-yil Tasdiqlandi: 8-oktabr 2025-yil Jurnal soni: 16 Maqola raqami: 7 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v16i.1243 KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS адабий мерос, ҳадис, Мансур Жумаев, исломий қадриятлар, диний билимлар, арбаъин тўпламлари, арбаъиннавислик.	Мақола арбаъиннамо асарлар яратишда ёш ижодкорларнинг имконият ва маҳоратларини баҳолашга қаратилган. Хусусан, шоир Мансур Жумаевнинг тўртликлари бадиий таҳлилга тортилган. Айтиш мумкинки, Мансур Жумаев ижодида ҳадисларнинг поэтик талқини диний эстетика ва маънавий аҳамиятни ўзида муҷассам этган. Унинг шеърлари ҳадис мазмунларини янада таъсирчан шаклда ифода этиш орқали исломий ғояларни тарғиб қилади. Муаллиф тўртликлар орқали ахлоқий тамойилларни, жумладан, илм ва меҳнатга интилиш, нафсни тарбиялаш, адолат ва қардошлик муносабатларини таъсирли шаклда ёритади. Шунингдек, шеърларида Ватанга муҳаббат, садақа, дуо, илмнинг аҳамияти каби мавзулар ҳам талқин қилинган. Мансур Жумаев ҳадислар мазмунини қайта тиклаб, уларни замонавий адабиётга интеграция қилиш билан бирга ижтимоий ва ахлоқий савияни юксалтиришга хизмат қилади. У поэтик ифодада аллюзия, ташбеҳ, метафоралардан маҳорат билан фойдаланган. Муаллиф шеърларида инсоннинг шахсий ривожланиши, маънавий юксалиши ва ижтимоий муносабатлардаги масъулиятни ёритади. Шу билан бирга, ҳадислар асосида ижтимоий жиҳатдан аҳамиятли мавзуларни ёритишга қаратилган. М.Жумаевнинг ижоди диний ва адабий мерос ўртасидаги алоқани мустаҳкамлаб, ижтимоий онгни юксалтиришга йўналтирилган.

Кириш. Ҳадислар исломий қадриятларнинг ажралмас қисми сифатида инсон ҳаётининг барча жабҳаларига йўл-йўриқ кўрсатиб келади. Улар инсон ахлоқи, маънавий камолоти ва ижтимоий муносабатларини тартибга солувчи асосий манбалардан бири бўлиб, ижтимоий онга таъсир кўрсатади. Ҳадисларнинг бадиий талқини эса мазкур ғояларни янада таъсирчан ва ёдда қоларли шаклда етказиш имконини беради. Ҳадислар мазмунининг поэтик тилда ифодаланиши уларни кенг оммага етказишда, маънавий-ахлоқий ғояларни чуқурроқ тушунишда муҳим аҳамият касб этади. Мансур Жумаев ижодида ҳадислар асосида яратилган тўртликлар орқали бу қадриятларнинг замонавий адабиётдаги ўрнини қайта ёритишга қаратилган ижодий ёндашувни кузатиш мумкин. Унинг шеърларида диний мазмунлар нафақат маънавий юксалишга, балки жамиятнинг маданий савиясини оширишга ҳам хизмат қилади. Шу нуқтаи назардан, Мансур Жумаевнинг ҳадисларнинг поэтик талқинига қўшган ҳиссаси ўзбек адабиётидаги муҳим ижодий жараёнлардан бири сифатида ўрганишга арзийди.

Адабиётлар таҳлили ва тадқиқот методологиси. Туркий дунё адабиётида «Қирқ ҳадис» мавзусида кўплаб асарлар яратилган бўлиб, бу анъана ҳижрий II асрдан бошлаб Ислом оламида кенг тарқалган. Уларда Пайғамбаримиз Мухаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларини тўплаб, уларни манзум (назм шаклида) ёки мансур (наср шаклида) тарзда тақдим этилади. Ҳадисларнинг бундай тўпламлари мусулмон жамиятида диний билимларни тарқатиш ва ахлоқий тарбияни оширишда муҳим аҳамият касб этган.

Туркий адабиётда «Қирқ ҳадис» тўпламлари араб ва форс адабиётига нисбатан кўпроқ ривожланган. Бунинг сабаби, араб тилида ёзилган ҳадис манбалари кўп жилдли бўлиб, араб тилини билмайдиган аҳоли учун уларни ўқиш қийинчилик туғдирган. Шунинг учун олимлар ва шоирлар турли мавзуларда арбаъин тўпламларини тузиб, уларни туркий тилда тақдим этганлар.

Ҳадисларни танлашда қуйидаги хусусиятларга эътибор берилган:

- Саҳиҳ ҳадислар бўлиши;
- Ёдлаш осон бўлиши;

- Ислом ахлоқининг асосий қоидаларини ўз ичига олиши;
- Аллоҳга итоатга олиб борадиган мавзуларни қамраб олиши.

«Қирқ ҳадис» тўпламлари манзум шаклда ҳам яратилган. Бу борада машҳур шоирлардан Камол Умий (в. 1475), Алишер Навоий (в. 1501), Фузулий (в. 1556), Набий (в. 1691) ва бошқаларнинг манзум арбаъин асарлари мавжуд. Бу асарлар ҳадисларнинг мазмунини шеърый шаклда ифода этиб, уларни ёдлаш ва тушунишни осонлаштирган.

Шунингдек, арбаъиннавислик мавзусидаги тадқиқотлар ҳам олиб борилган. Масалан, Ҳасан Акайнинг «Набийнинг манзум қирқ ҳадис таржимаси»,¹ Ҳасан Аксойнинг «Мустафо Алийнинг манзум қирқ ҳадис таржималари»,² Малоҳат Пулатованинг «Шарқ мумтоз адабиётида «арбаъин» ёзиш анъаналари»³ каби ишлар бу соҳадаги муҳим тадқиқотлар сирасига киради.

Умуман олганда, арбаъин тўпламлари диний билимларни тарқатиш ва ахлоқий тарбияни оширишда муҳим ўрин тутати. Бу асарлар ҳадисларнинг мазмунини халққа етказишда ва уларни ёдлашда катта ёрдам беради.

Мазкур мақолада тадқиқотни амалга ошириш учун қиёсий тарихий, лингвистик, аналитик таҳлил усулларида фойдаланилди.

Мўҳокама ва натижалар. Шоир Мансур Жумаев⁴ ҳам тўртликларида ҳадис мазмунларини ўзига хос назмий тилда талқин қилиб, исломий эстетик ғояларни адабий шаклга солган. Ҳадислар инсон ҳаётида амалий қўлланма вазифасини ўтаса, уларнинг шеърый талқини ижтимоий онга таъсир кўрсатувчи ўзига хос воситага айланади. Бу шеърлар орқали ҳадислар янада таъсирчан бўлиб туюлади. Муаллиф ҳадисларнинг инсон ахлоқи ва маънавиятини шакллантиришдаги аҳамиятини назм орқали ёритишни мақсад қилган. Ҳар бир тўртлик ўзига хос тарзда ҳадиснинг моҳиятини очиб беришга хизмат қилади. Ушбу тўртликлар исломий ахлоқнинг муҳим тамойилларини қайта жонлантириш билан бирга, замонавий адабиётда диний мазмунларнинг ўрнини янада чуқурлаштиради. Улардаги ғоялар нафақат диний, балки ахлоқий жиҳатдан ҳам фойдали йўл-йўриқ кўрсатади. Шеърларда илгари сурилган ҳадис мазмунлари инсон

¹ Akay, Hasan. "Nabi'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi", İslami Edebiyat, Sayı 2, 1989, s. 9-13.

² Aksoy, Hasan. Mustafa Ali'nin Manzum Kırk Hadis Tercümeleri, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991.

³ Пулатова М.Р. Шарқ мумтоз адабиётида «арбаъин» ёзиш анъаналари (Жомий, Навоий ва Фузулий асарлари мисолида). Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Т.-2020

⁴ Мансур Жумаев (1991–2024)нинг «Оқ орзуларим», «Ҳайрат кўшиқлари», «Ҳазрати ишқ», «Биз кутган фасл» шеърый тўпламлари чоп этилган. Асарлари инглиз, рус, турк, тожик, озарбайжон, қорақалпоқ тилларига таржима қилинган. <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/mansur-jumayev/>

ҳаётининг барча жабҳаларига, жумладан, шахсий ривожланиш, оила, меҳнат, жамиятдаги муносабатлар каби масалаларга бевосита дахлдор. Бундай мазмунлар инсон маънавий юксалиши учун муҳим бўлиб, жамиятнинг умумий маданий савиясини кўтаришга хизмат қилади.

Мансур Жумаев арбаъин шеърлар туркумини «Ҳадис муждалари» деб номлаган. Туркум оммага китоб шаклида тақдим этилмаганидан бўлса керак, унда кириш ва хотима қисмлари йўқ ёки шоирнинг вафоти сабаб бу иш тугалланмай қолган.

Тўртликлар деярли бир шаклий қолипда яратилган: 6+5 тўроқдаги бармоқ вази; *а-а-б-а* тарзидаги қофия тизими. Фақат 2 та шеърдагина қофия қолипи ўзгарган: *а-а-б-б*. Туркумдаги шеърларда баъзи тарихий шахслар (Толут ва Жолут, Саъд ибн Муоз, ибн Убода) асл матн талаби билан эсланган бўлса, баъзилари (ҳазрати Али, ибн Сино) шоир қарашларининг бадиий кўринишини ифодалаган.

Туркумнинг илк шеърда иймон ва амал мутаносиблигининг аҳамияти такидланган:

*Илмдан ҳузур қил, меҳнатдан шодлан,
Кайфингга бегона, нафсингга ётлан.
Жаннатдан бир қамчи жой тегсин десанг,
Тонгда Ҳақ учун деб ишингга отлан.*

Тўртлик кишини илм ва меҳнатга тарғиб қилади. Муаллиф нафсни жиловлаб, уни буюк мақсадлар сари йўналтириш зарурлигини уқтиради. Асарнинг асосий ғояси шундаки, ҳақиқий саодат жаннат билан мукофотланадиган ҳаёт тарзида бўлиб, бунга илм ва меҳнат орқали эришилади. «Бир қамчи жой» ибораси жаннатнинг мўтабарлигини тасвирлаш учун ишлатилган. «Илмдан ҳузур қил, меҳнатдан шодлан»: сатрлари ўқувчига ҳар икки дунёда саодатга эришиш йўлини кўрсатади. Илм ҳузур берувчи нур, меҳнат эса инсонга шараф экани таъкидланади. Кайфу сафо ва нафс эса инсонни чалғитувчи омиллар сифатида тасвирланган.

Шеърдаги икки муродиф сўз («бегона», «ёт») унинг сержиологини таъминлаган.

Иккинчи шеърнинг асосий ғояси етимларга ғамхўрлик қилишнинг илоҳий қадрини намоён қилишдир:

*Гарчи Расулulloҳ кўрмишлар ғазот,
Набавий илҳомин кўтормиш азот,
Валекин жаннатда пайғамбар билан
Ёнма-ён тургаймиш етим боққан зот.*

Расулulloҳ алайҳиссаломнинг ғазотлардаги жанговор кучи ҳамда у зотнинг юксак раҳм-шафқати биргаликда тасвирланган. Бу бир тарафдан жангчи сифатидаги жасоратларини кўрсатса, иккинчи тарафдан олийжаноб юрагида етимларга нисбатан чексиз меҳрини очиб беради. «Ёнма-ён тургаймиш етим боққан зот» мисраси асарнинг кульминацион нуқтаси. Бу сатр етимларга ғамхўрлик қилиш ҳиссини уйғотиш учун кучли таъсир этувчи жумладир. Шеърда сўзлашув тилидаги «азот» («даст кўтариш») сўзи қофия талаби билан киритилган бўлса-да, маъно уйғунлигига хизмат қила олган.

Саҳоба Саъд ибн Муоз зикр қилинган шеърнинг асосий мазмуни хиёнатнинг инсон ҳаётидаги оғир оқибатларини ва адолатсизликка қарши курашни кўрсатишдир. Унда хиёнатга бўлган муносабат ва адолатли кишининг қадрини ёритилган.

*Кимки хиёнатга рози бўларкан,
Жангдан сўнг ажрини сози бўларкан:
Ҳукмига шул хоин жаврини тортган
Саъд ибн Муозий қози бўларкан.*

Бу тўртлик Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг одилонга қарорлар қабул қилганига асосланган. Муаллиф ушбу тўртликда аллюзияни қўллаган. Аллюзиядан самарали фойдаланиш муаллифдан юқори даражадаги билим ва ижодий маҳоратни талаб қилади, чунки у ишора қилган маъноларни тўғри тушуниш учун ўқувчи ҳам муайян билимга эга бўлиши лозим. Бундай ишоралар асарга жозиба киритади, ўқувчига кўпроқ маълумот бериш ёки катта тасаввур уйғотиш имконини беради. Шу боис мазкур ҳодиса ҳақида қисқача тўхталиш лозим. Яҳудийларнинг Бани Қўрайза қабиласи мусулмонлар билан сулҳ остида яшашга шартлашади. Бироқ Ҳандақ урушида яҳудийлар мушриклар томонига оғиб кетиб, аҳдни бузишади. Жангда мусулмонлар ғалаба қозонгач, Бани Қўрайзага жазо бериш навбати келади. Шунда яҳудийлар

ҳукм Тавротга кўра чиқарилишини, қозилликка ўзлари номзод танлашни талаб қилишади. Расулulloҳ алайҳиссалом шафқат кўрсатиб, уларнинг талабини қондирадилар ва Саъд ибн Муознинг ҳакамлик қилишга рухсат берадилар. Яҳудийларнинг эски иттифоқдашларидан бўлган ушбу саҳобий чиқарган ҳукм оғир бўлади ва хоинлар зарарига ишлайди.⁵ Шоир ушбу тарихий ҳодиса асосида хиёнат жазосиз қолмаслигига эътибор қаратган.

*Либосингга боққай ёш ҳам, катта ҳам,
Осию ғозию марду муттаҳам.
Кибор кийим илган кимсага фақат
Аллоҳ назар солмас Қиёматда ҳам.*

Ушбу тўртликда инсоннинг ташқи кўриниши, хусусан, кийим ва унинг маънавий аҳамияти ҳақида сўз юритилган. Муаллиф моддий кўринишга ортиқча урғу беришнинг зарарлари ҳақида огоҳлантириб, инсоннинг ички дунёси ва ахлоқий камолотини биринчи ўринга қўяди. Шеърда фақат ташқи кўринишга, ҳашаматга ёки киборликка интилишга эмас, балки Аллоҳнинг розилиги учун ички покликка эътибор қаратиш лозимлиги таъкидланади. Кибр ва нафсга берилган инсонларнинг амаллари безътибор қолиши ўқувчини нафсни тарбиялашга ва оддийликка чақиради. Тўртликда тазод асосида «осий», «ғозий», «мард», «муттаҳам» каби қарама-қарши тоифалар келтирилган. Бу ёмон ва яхши ҳулқ-атворлар орасидаги зиддиятни кўрсатади. Либос ташқи кўриниш рамзи сифатида танланган, аммо муаллиф унинг ортида инсоннинг ички дунёсига ишора қилган.

Кейинги шеърда қардошлик, яқинлик алоқаларида юзага келадиган гина-қудуратларнинг узоққа чўзилиши ҳалол саналмаслиги ҳақида сўз юритилади:

*Акам, ранжимасман, таъна тошин от,
Укам, ранжимасдан маломатим тот.
Ҳалол саналмайди, қарибим, зотан,
Гинамиз чўзилса уч кундан зиёд.*

Уч кунлик муддат – Ислом таълимотларида яқинлар ўртасидаги гина-аразни йўқотиш учун белгиланган энг кўп муддатдир. Муаллиф бу мазмунни ишора билан, ёқимли ва ўрнатилишга арзигулик услубда ёритган. Мисралар оилавий ва қардошлар ўртасидаги муносабатларнинг энг оддий ва бироқ энг муҳим тамойилларини ўзида жамлаган. «Акам» ва «укам» муножаатлари муносабатлар доирасини аниқлаб беради ва ҳар бир киши ўзига тегишли даражада бурчини англаб етиши лозимлигини эслатади. Шеърда араб тилидаги «қорийб» сўзининг ўзбекчада деярли ишлатилмайдиган маъноси ўз ўрнига усталик билан қўйилган. «Таъна тошини отмоқ» ибораси ҳам ҳар жиҳатдан тўғри қўлланган.

Каттага ҳурмат, кичikka иззат мазмунини ҳадис талқин қилинган шеърда ижтимоий этика ва маънавий савияга тааллуқли муҳим масалалар кўтарилган. «Кимки иззат қилмас каттани – пастдир» мисрасидаги «паст» сўзи орқали катталарга эҳтиром кўрсатмаганларнинг маънавий савияси етарли эмаслиги таъкидланмоқда. «Биздан эмасдир» жумласининг икки марта такрорланиши шеър ритминини кучайтирган. «**Биздан эмасдир у, биздан эмасдир**» сатрида комил мусулмон бўлмаслик маъноси рамзий шаклда берилган. Бу тўртликда ҳам аввалгиси каби кам қўлланадиган сўздан («бадастир») унумли фойдаланилган.

Мансур Жумаев туркумга ватанпарварлик борасидаги тўртликларни ҳам киритган. «*Ватанни севмоқ ҳам иймон матлаби*» деб бошланган шеър шу ҳақда. Муаллиф биринчи сатрданоқ Ватанга муҳаббатни иймон билан боғлайди. Унга соғинч маркаби (ташбех) жадалроқ элтишини таъкидлайди ва юртга тезроқ боришда Набий алайҳиссаломга эргашишни тавсия қилади:

*Юртга шош Мадина деворларини
Қўриб от тезлатган пайғамбар каби.*

Айтиш жоизки, халқ орасида ҳадис деб билинган «Ватанни севмоқ иймондандир» жумласи ҳадис эмас. Уни Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф «исломий ҳикматлардан» деб таъкидлайди.⁶ Лекин иккинчи байт шеърни жанр доирасида деб хулосалашга асос бўла олади, чунки ундаги мазмун феълий ҳадиснинг намунаси ҳисобланади.

Аллюзия асосидаги яна бир тўртлик Довуд пайғамбарнинг Жолутни (Голиаф) ютиш қиссасига ишора қилинган. Довуднинг

⁵ Бу ҳақда қаранг: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: 26.cild. Ankara, 2002. Б.431-432

⁶ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, Ҳадис ва ҳаёт. 1-жуз Муқаддима. – Т.: «Sharq», 2011. Б.114

жисмоний кучидан кўра, унинг иймони ва иродаси муҳимроқ экани таъкидланган.

*Юрак бўлса, ботир мазҳар шарт эмас,
Бекинғали кўҳи Асқар шарт эмас.
Довуд бўл Жолутни ўлдирмоқ учун,
Уч юзу ўн учта асқар шарт эмас.*

Тўртликнинг эътиборга лойиқ жиҳатларидан бири контекстга фольклор мотивларининг киритилишидир. Маълумки, ўзбек халқ дostonларида тоғлар билан боғлиқ мифлар кўп учрайди. Ушбу мифлар одамлар ва табиат ўртасидаги муштаҳкам боғланишни, тоғларнинг муқаддаслик ва қудрат билан боғланганини намоён этади. Улардан бири Асқартоғ мифидир.⁷

Матнга асос қилиб олинган тарихий ҳодисанинг батафсил баёни тафсир китобларида, шунингдек, бошқа манбаларда тўлиқ баён қилинган.⁸ Биз учун зарурий нукта Довуд алайҳиссаломнинг сабри ва матони вафқ қилинганидир.

Қарз ҳақидаги тўртлик инсоннинг маънавий ва ижтимоий ҳаётига бўлган масъулиятларини кўрсатади. Унда Аллоҳ йўлидаги фидокорлик инсоннинг гуноҳларидан покланишига сабаб бўлса-да, инсонларнинг ҳаққини адо қилиш, улар олдидаги бурч ва қарзларнинг адо этилиши мустасно эканлиги ёритилган. Шеърда инсониятнинг илоҳий ва дунёвий бурчлари мувозанатда бўлиши кераклиги ҳақида ўғит бор.

Бу мисралар василасида аввало Аллоҳга, кейин эса инсонларга нисбатан ҳам юксак масъулиятли бўлиш таъкидланади. **Ислом таълимотларига кўра, Аллоҳ инсоннинг ўзига боғлиқ бўлган гуноҳларни кечиради, аммо бандадан боғлиқ бўлган ҳақларни фақатгина қарздор бандалар кечириши мумкин.**

Аллюзия асосидаги бошқа бир тўртликда яна Бани Қурайза ҳодисага ишора бор. Фақат бу ўринда шоир ижтимоий муносабатларни шахсий ҳиссиётлар қолипига маҳорат билан ўтказа олган:

*Сидқу вафо тилаб сендан дилим тек,
Сидқим жавобини ололмадим лек.
Вафо қилгил, куйиб кул бўлмасин дил,
Бани Қурайзанинг хурмозоридек.*

Шеърнинг биринчи мисрасидаги «тек» сўзи ҳозирги фаол лўғат қатламида учрамайди. «Навоий асарлари лўғати»да бу сўзнинг «фақат» маъноси келтирилган.⁹ Тўртлик мазмунидан кўринади, муаллиф худди шу маънони танлаган.

Инсон нафсига қарши курашда Аллоҳга юзланиши, Ундан ёрдам сўраши ва ҳавойи хоҳишларнинг ғуломи бўлишдан қутулиш истаги ғоя қилиб олинган тўртлик мурожаат шаклида ёзилган бўлиб, унинг асосий мавзуси инсоннинг ўзлигини тарбиялашга бўлган интилиши ва маънавий покланиш йўлидаги изтиробларидир. «Хожамсан, нафсим» деб мурожаат қилиш орқали нафс шахс сифатида талқин этилган. Бу восита орқали нафс билан кураш тирик мавжудотга қарши курашдек кўрсатилади. Бизнингча, нафсга нисбатан «хожа» сўзини қўллар киноя тарзида бўлган.

«Эрким вафотингга боғлиқ мударбар» сатрида **антитеза асосида** эркинлик ва нафснинг ўлими ўзаро қарама-қарши қўйилган. Нафснинг ўлими маънавий покланишнинг рамзи сифатида кўрсатилади. Хожаси, ўлганимдан кейин озодсан, дейилган қул мударбар бўлади, яъни қулнинг озодлиги эгасининг ўлимига боғланади. Шоир мазкур атаманинг маъносидан моҳирона истифода этиб, нафсни ҳоким, ўзини маҳқумга қийслади. Яқунда унинг ўлимини чорасиз ғуломдек тилашга тушади. Шеърда ҳадисдаги «жиҳоднинг энг афзали нафс билан курашиш» деган маъно ёрқин тарзда акс эттирилади. Тўртлик нафс билан бўлган ички жиҳодни, унинг қийинчилиги ва Аллоҳга мурожаат қилиш зарурлигини ўқувчига ҳис эттиради.

«Яхшиликка йўллаб қўювчи киши уни бажарган кабидир» ҳадиси талқин қилинган шеърда эзгуликка йўл кўрсатишнинг маънавий қадри ва ижтимоий аҳамияти; хайрни ёйиш, кишиларни унга далолат қилиш Аллоҳ ҳузурида катта фазилат эканини англатиш мақсад қилинган:

*Тиғ тутди дегани – тилди дегани,
Тинглади дегани – билди дегани.
Мудом яхшиликка қилгил далолат,*

Буюрди дегани – қилди дегани.

«Тиғ тутди дегани – тилди дегани, Тинглади дегани – билди дегани» иборалари инсон фаолиятининг мазмунли қиёслари орқали амалнинг таъсирчанлигини ёритади. Бу ерда сўз ва амал ўртасидаги ўзвий боғлиқлик таъкидланган. **Учта** сатрда «дегани» сўзи такрорланиб, шеърга мусиқийлик ва семантик уйғунлик қўшади. «Мудом яхшиликка қилгил далолат» жумласи бевосита ўқувчига мурожаат этиб, унда масъулият туйғусини уйғотади.

Шоирнинг арбаъиннависликдаги ютуқларидан бири, қолаверса, ўзига хослиги, икки ҳадисни битта шеърга жамлаганидир. Қизғониш ҳиссидан мосувовлик ва чақимчилик иллатлари тилга олинган шеър ҳадисларда келтирилган огоҳлантиришларни бадий ифодада такрорлаб, инсонларни ахлоқий покликка, ўзаро ҳурматга ва инсофли бўлишга чорлайди. Унда жаннатга кириш учун асос бўлган ахлоқий талаблар ва гуноҳларнинг оғир оқибатлари таъкидланади:

Жаннат аҳолиси муслимга сирмас:

Даюс ва чақимчи у ёққа кирмас.

Қаттиқ кўнгулларга насихат бекор,

Эси кирмаганинг ғами эскирмас.

«Даюс ва чақимчи у ёққа кирмас» сатрида жаннат аҳолиси билан гуноҳкорларнинг ўзаро зидлиги қиёсий равишда кўрсатилган. «Қаттиқ кўнгулларга насихат бекор» мисрасида юракларнинг «қаттиқ» экани маънавий туғён ва иродасизликка ишора. Тўртликда «Эси кирмоқ» ибораси билан «эскирмоқ» сўзлари воситасида гўё тажнис санъати қурилган. Шоир мисра мазмунини орқали «ақли етилмаган инсон ҳеч қачон ҳақиқий ташвишнинг қадрига ета олмайди» демоқчи.

Бошқа бир тўртлик «Қайси аёл вафот этса-ю, эри ундан рози бўлса, жаннатга киради» деган ҳадис мазмунини тўлиқ ифода этган ҳолда, жуфтлик муносабатларидаги тотувлик ва розиликнинг ҳаётини аҳамиятини бадий ва таъсирли тарзда ифода қилади. Аёл кишининг жуфтидан розиликка эришиши унинг дунёвий ва ухровий саодати учун асос эканини ўқитириш шеърнинг ғояси ҳисобланади. «Порласин ҳар кимнинг нажми иқболи» сатри инсоннинг бахти ва иқболи юлдуз каби ёрқин бўлишини орзу қилишда рамзийлик бор. Бу бахт жаннатдаги юксак мартабага ишора. «Қафлари дуодан бўлмасин холи» ибораси инсоннинг дуога бўлган эҳтиёжи ва руҳий сокинликини ифода қилади. Шеърда эрнинг аёлидан рози бўлиши жаннатда қайта учрашишнинг асосий шарти сифатида таъкидланади.

Таҳлил қилинган шеърда дуонинг муҳимлиги ҳақида ҳам фикр юритилган эди. Навбатди тўртлик ушбу сатрнинг шарҳи, изоҳи каби янграйди. Унда дуонинг таъсири, ишонч ва эътибор билан дуо қилишнинг муҳимлиги кўрсатилади. Дуонинг ижобати ишонч ва қалбдан дуо қилишга боғлиқлиги, дуога ишонч билан киришиш Аллоҳдан ёрдам сўрашнинг калити экани таъкидланади. «*Танграм ишонч сўрар уноятига*» мисраси Аллоҳнинг ижобати ва дуога ишонч ўртасидаги алоқани рамзлаштиради. «*Боқмас ғофилларнинг ибодатига*» сатри ғофиллар, яъни дуонинг ҳақиқий аҳамиятини англамаганлар Аллоҳга дуо қилишдаги ишонччи йўқотганлар танқид қилинади.

Шоирнинг навбатдаги тўртлиги қудсий ҳадис талқинига бағишланган. Унда қийинчиликлар ва тақдирдаги ўзгаришларга қаршилиқ кўрсатиш ўрнига тақдирга рози бўлиш, Аллоҳнинг иродасига бўйсунуш ва шўкр қилиш зарурлиги таъкидланади. «*Шўкр қил насиба, ризқу рўзига*» – ризқ ва насибага шўкр қилиш, Аллоҳнинг берган барча неъматларига рози бўлишни англатади. Тўртликда интертекстуаллик асосида қудсий ҳадисдаги матн тўлиқ иқтибос қилинган.

«Ким рози бўлмаса қазойимга гар,

Мендан бўлак илоҳ топсин ўзига!»

Навбатдаги шеърда илм ва олимларнинг жамиятдаги аҳамияти таъкидланиб, илмсизликнинг оғир оқибатлари ҳақида сўз юритилади. Илмсиз фатволарнинг жамиятни жоҳилликка етаклашини тасвирлайди ва олимларнинг йўқлиги жамиятни тубанликка олиб боришига ишора қилади. Ташбех асосида илм асос (замин) ва юксаклик (само) сифатида кўрсатилган. Бу ташбех илмнинг ҳаёт учун зарур эканини ёрқин ифодалайди.

⁷ Бу ҳақда қаранг: З.Эшанова, Ф.Қозоқова, Аскартоғ образининг мифологик талқинига доир. «Илмий хабарнома», АДУ, №2 2014 йил Б.67

⁸ Бақара сурасининг 246–251-оятлари шарҳига қаранг. Тўлиқроқ маълумот учун: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: 9.cild. İstanbul, 2002. Б.21–24

⁹ Навоий асарлари лўғати. Гафур Ғулом номидаги Адабит ва санъат нашриёти. – Т.: 1972. Б.607

Машхур ҳадислардан бирида уятсизликнинг инсоннинг ахлоқий аутентикасига зарар етказиши ва унинг ижтимоий муносабатларига салбий таъсир кўрсатиши таъкидланади. Ана шу ҳадис талқин қилинган шеърда ҳаёнинг аҳамиятига, унинг илмий ва ахлоқий жиҳатларига ишора қилинади. Шеърда ўқувчига ҳаёнинг илоҳий ва инсонпарвар мақсади ҳақида хабар берилган. Тўртликнинг илк сатрида ноқ унга ҳадиснинг услубий тарафи ҳам синдирилганини кўрамиз. Шоир «*Расул ҳадисини ё қилма, ё қил*» жумласида тарғиб ва ташвиқдан кўра масалани кўндаланг қўяётганини билдиради. Кейинги мисрада Ҳақдан ҳаё қилиш бандаликнинг муҳим сифатлардан бири эканини ўқтиради. Халқ орасидаги «Уят ўлимдан оғир» ибораси шаклий ва мазмуний жиҳатдан шеърга ўсталик билан жойлаштирилади. «*Уялмасанг билан ишинг бажо қил*» дея ҳаёнинг мафкураси билан уятсизликнинг қарама-қарши муносабатлари ўртасидаги фарқ антитезис тарзда аниқ кўрсатилади.

«Уруш ҳийладир» ҳадиси ва у билан боғлиқ шеър ижтимоий, ахлоқий ва маънавий мавзуларни ўз ичига олади. Ҳадис урушда ҳийла ва ёлғоннинг муайян ҳолатларда жоиз эканини кўрсатса, шеър урушнинг фалсафий-ахлоқий жиҳатларини акс эттириб, урушнинг салбий жиҳатларига урғу беради. Синоним сўзларнинг такрори («мақдир», «ҳийладир», «найрангдир») шеърнинг таъсирчанлигини оширган. Бу, айниқса, ўқувчини фикрни янада чуқурроқ англашга ундайди. **Кўчма маънодаги** «мозий дафтари» иборасида урушлар кўпчилиги таъкидланади, «уруш» сўзининг беш марта такрорланиши ҳам бу маънони тўлдирди. Пароним сўзлар (ҳийла – ҳийла) асосида тажниси ноқис яратилгани эса ҳадиснинг бадий талқини борасида шоирнинг адабий маҳорати юқорилигини кўрсатади.

«*Гуноҳ туғар бўлса паришонлиғим*» бошланган шеърда айни ибора орқали гуноҳнинг инсон руҳиятига салбий таъсири ва унинг тушқунликка олиб келиши тасвирланган. Бу гуноҳнинг оқибати сифатидаги руҳий қийноқни англатади. «Ҳаққа даркор эмас сўйган жонлиғим» сатрлари Худога ибодатда шакл эмас, қалбдан содиқлик муҳим эканлигини кўрсатади. Бу Ислоом таълимотидаги ниятнинг аҳамиятини поэтик ифода этиш ҳисобланади. Шеърда қалбнинг «тошу тарозу» сифатида тасвирланиши орқали инсоннинг ички баҳоси, гуноҳ ва савоб ўртасидаги мувозанат масаласи кўтарилади. Қалбнинг «тош» (қатъийлик) ва «тарозу» (адолат) билан ташбеҳ-қиеб қилингани унинг бир вақтда ҳиссиётлар ва адолат воситаси эканини ҳам кўрсатади. Шеърдаги «*Маним тавбам – маним пушаймонлиғим*» қаторида тавбанинг асосий моҳияти ифодаланади. Бу Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг «Гуноҳларга пушаймон бўлиш тавбадир» мазмунидagi ҳадисларига тўлиқ ўйғундир.

Али розияллоҳу анхунинг шони тилга олинган шеърнинг биринчи сатрида ҳаётнинг оғир ва серкураш табиати тасвирланган. «Ҳаёт жанггоҳи» метафорик бирикмаси қайғули, оғир даврларни, қийналишларини англатади. «Эрта ҳоридик» деб ёзилиши умрнинг навқирон даврларида ҳам оғриқлар ва муаммолар билан курашишни билдириб, ёшликнинг ташвишли бўлишини ифодалайди. «*Алам гуриллади дўзах норидек*» сатрида машаққатли ҳодисаларга, қайғуларга чорасизлик билан қарашни кўриш мумкин. «Алам» қийналиш ва душворликни билдирса, «дўзах норидек» ташбеҳи ўшбу қайғунинг зўр ва оғирлигини кўрсатади. Шунингдек, дўзах аниқ ва ноаниқ азовни тасвирлашда ишлатилadиган бир образга айланади. Яна бу метафора («дўзах нори») қайғу ва азобнинг юқори чўқиссини ҳам ифодалайди. Мазмун тадрижи ҳаётини синовларда мусулмонларга ибрат бўлган Али розияллоҳу анхуни эслашга ўтади:

*Эл Али туғмади Алидан бўлак,
Қилич топилмади Зулфиқоридек.*

Бу сатрларда тарихий ва маънавий рамзлар ишлатилган: ҳазрати Али – Исломдаги буюк шахслардан бўлиб, мусулмонларнинг тўртинчи халифасидир. Аслида мазкур байт «Алидан бошқа йигит, Зулфиқордан бошқа қилич йўқ» деган машхур араб иборасининг вазн ва қофияга солинган шаклидир. Шоир тўртликда «эл» ва «Али» сўзларини ёнма-ён қўллаш орқали унинг оҳангдорлигини оширган. Муаллиф мазкур шеърда аниқ бир ҳадисга сўянмаган бўлса-да, ҳадисларда мақталган шахсни ёдга олади. Шунингдек, Зулфиқор қиличи Пайғамбаримиз

алайҳиссаломдан Али розияллоҳу анхуна ҳада сифатида ўтгани учун ўшбу тўртликни арбаъин шеър сифатида баҳолай оламиз.

Навбатдаги шеър инсонни руҳий тарбия ва Аллоҳга бўлган ишонч сари чорлайди. «*Қалбингга тушса бас нури ҳидоя*» сатридаги ҳидоят нури – Аллоҳ томонидан берилган тўғри йўлга етакловчи илоҳий мағфиратдир. Демак, бу ўринда инсон учун энг олий бахт қалбда ҳидоят нури пайдо бўлиши эканлиги таъкидланмоқда. Шеърнинг давомида сўз Аллоҳнинг сифатлари чексиз экани ҳақида боради. «*Хоҳ бармоқ, хоҳ данак, хоҳи тош санаб*» сўзлари ҳадисдаги каби бир восита ўлароқ кўрсатилса-да, исталган энг оддий нарсалар орқали ҳам Аллоҳни ёдга олиши мумкинлиги хаёлга келади. «Субҳоналлоҳ» дея айтсанг кифоя» мисрасида таъкид (эмфаза) билан ибодат, зикрда оддийлик ва ихлос асос экани ўқтирилади.

Садақа мавзусидаги шеърда унинг концепцияси универсал тарзда, инсоннинг ички дунёсини тўлиқ қамраб олган ҳолда талқин этилган. «*Садақам бор қахру нафратимда ҳам*» – қахру нафрат каби одатда манфий ҳисобланадиган ҳис-туйғулар ҳам Аллоҳ учун бағишланганда маънавий қимматга эга бўлиши мумкин. Бу ерда муаллиф нафратни ҳам манфий эмас, балки инсонийлик ва адолатни сақлаш учун зарур бўлган ҳиссиёт сифатида кўрсатмоқда. «*Тасбеҳим, такбирим, шафқатимда ҳам*» – зикр (тасбеҳ, такбир) ва меҳр-шафқат кабилар инсоннинг фақат диний ибодатларда эмас, балки шахсий феъл-атворида ҳам садақа борлигини акс эттиради. «*Амри маъруфда ҳам наҳйи мункарда*» – «Амри маъруф» (яхшиликка чақириш) ва «наҳйи мункар» (ёмонликдан қайтараш) Исломининг муҳим тамойиллари саналади. Инсоннинг ҳар бир яхши амали ва ёмонликка қарши кураши ҳам садақа сифатида қабул қилиниши мумкинлиги таъкидланмоқда бу ерда. «*Садқам бор ҳар томчи шаҳватимда ҳам*» сатрида ҳатто шаҳват, инсоннинг табиий ҳолатлари ҳам маънавий маънода Аллоҳга бағишланса, у пок мақсадга йўналтирилиши мумкинлиги баён қилинмоқда. Мисрадаги қ, ҳ ва р товушлари шеърга маълум ритм ва мусиқийлик беради. Шеърда тазод саънатидан моҳирона фойдаланилган: «Қахру нафрат» ва «шафқат», «амри маъруф» ва «наҳйи мункар» орасидаги зиддият орқали инсондаги турли ҳис-туйғуларнинг бир бутун маънавийликка йўналиши кўрсатилган. Иккита сатрдаги бир хил эмфаза («Садақам бор») ҳис-туйғулар Аллоҳга бағишланганини кучлироқ таъкидлайди.

Туркумда ҳам ахлоқий, ҳам ақидавий масала доирасидаги ҳадис талқин қилинган тўртлик ҳам бор. Унинг биринчи сатри «*Табиат ипига тизилгай маржон*» сўзлари билан бошланиб, одамзод табиатда яратилмишларнинг энг ҳурматлиси эканига ташбеҳ асосида ишора қилинмоқда. Бу ўз ўрнида Қуръони Каримдаги «Батаҳқиқ, Бану Одамни азизу мукаррам қилиб қўйдиқ ва уларни қуруқлиги денгизда (улов-ла) кўтардик ҳамда уларни пок нарсалар ила ризқлантирдик ва уни Ўзимиз яратган кўп нарсалардан мутлақо афзал қилиб қўйдиқ»¹⁰ оятини эслатади. Шунингдек, мазкур мисра табиатнинг тартиблилик ва гўзаллик хусусиятларини инсон фитратига ўхшатади. Бу инсоннинг туғма ҳолатидаги поклигини символик равишда ифодалайди. «*Покиза фитратда туғилгай ҳар жон*» мисраси ҳар бир чақалоқ этиқод борасида соф яратилиши баён қилинган. Кейинги сатрлар эса ота-онанинг фарзанд ҳаётидаги ролини, унинг шахсий ва диний қарашларини шакллантирувчи асосий омил эканини таъкидлайди. Шеърнинг мазмуни нафақат мусулмонларга, балки бошқаларга ҳам тегишлидир.

Муаллиф намоз ибодати борасидаги фикрий масала талқин этилган шеърда Ислом динининг ибодатларига нисбатан ёндашуви қулайликка асосланганига урғу беради.

*Тик туриб намоз қил, ўкириб ўқи,
Гар қодир бўлмасанг, ўтириб ўқи,
Гар қодир бўлмасанг, ўқи ёнбошлаб...
Ҳар нечук ўқигин бугундан бошлаб.*

Матннинг кетма-кет уч сатри ҳадис мазмунини ихчамлаган, фақат «ўкириб ўқи» ифодаси ҳадисда йўқ. Бу жумла қофия талаби билан қўйилган бўлса-да, шеърда қўшимча маъно юклаган, яъни яратганга илтижо қилишда руҳан яқинликка интилиш ташвиқ этилган. «Тик туриб», «ўкириб», «ўтириб», «ёнбошлаб» сўзлари ҳаракатни ифода қилади ва ибодатнинг ҳаётини динамикасини тақдим этади. Тўртликнинг охириги мисраси шоирнинг хулоса ва

¹⁰ Исро сураси, 70-оят. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, Қуръони Карим ва ўзбек тилидаги маънолар таржумаси. – Т.: «Sharq», 2011. Б.289

тавсияси асосида яратилган. Ундаги «бугундан бошлаб» ибораси вақтнинг аҳамиятини кўрсатиб, ўқувчини замондан самарали фойдаланишга чорлайди.

«Аллоҳдан китоблар мактуб қилинган» шеърда Ислом маънавияти ва инсоннинг табиий эҳтиёжлари ўртасидаги уйғунлики баён қилади. Илк мисрада Исломнинг асосий қадриятларидан бири – самовий китобларга ишониш-иймон келтириш вазифаси таъкидланади. «Мактуб қилинган» ибораси аллюзия асосида шунга ишора қилади. Маълумки, Қуръон ва ундан олдинги илоҳий китоблар (Забур, Таврот Инжил) инсониятга шариат қоидаларининг бирламчи мажмуаси сифатида юборилган. **Иккинчи** сатрда Мухаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга бўлган муҳаббат ва унга эргашиш ҳар бир мусулмон учун муҳимлиги таъкидланади. «Матлуб қилинган» сўзи ушбу муҳаббатнинг инсон учун асосий мақсад эканини кўрсатади. Ақидавий ва ахлоқий икки модда тавсиф қилинган сатрлардан кейин мавзу ижтимоий-ҳиссий муносабатларга кўчади:

Бизга бу дунёда дилбар аёллар

Ва хушбўй нарсалар маҳбуб қилинган.

Мазкур динамикани шеърнинг мазмуний тарқоқлиги деб тушунмаслик керак. Муаллиф аввал «Менга аёллар ва хушбўй маҳбуб қилинди» деган зотнинг бандалар ва Робби орасидаги боғловчи эканига ишора қилиб қолган. Одамлар наздида оддий туюладиган аёллар ва хушбўйни ёқтириш ҳақидаги гапнинг эгаси асли ким эканини қисқача танитган. Келтирилган мисраларда аёлларнинг инсон ҳаётидаги аҳамияти таъкидланади. Шоир «мактуб», «матлуб», «маҳбуб» сўзларида «м» ва «б» товушлари орқали аллитерация воситасида сокин муҳитни ярата олган.

Авалло қалб уйин супургай доно,

Сўнг тезоб дарёдай гупургай доно,

Чиндан доно эса сўхбатдошининг

Ақлига яраша гапиргай доно.

Мазкур тўртлик «Одамлар билан уларнинг ақли нисбатида гаплашинг» ҳадиси асосида яратилган. Имом Муслим қилган ривоятда эса Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу: «Агар сен бир қавмга ақллари етмайдиган гапни гапирувчи бўлсанг, албатта, улардан баъзилари фитнага учрайди», деганлар.

Бу шеърда инсоннинг ички ҳолатини, ақл ва доноликни шакллантириш ва тараққий эттириш бўйича ўзига хос бир таълим берилмоқда. Шеърнинг биринчи мисрасида илм етказиш ва маслаҳат ишида энг аввал қилинадиган иш ният экани мажозий тарзда ўқтирилган. Ниятнинг аҳамиятини аввалги тўртликлар шарҳида кўриб ўтдик. Яхшилик қилиш ва бу билан Аллоҳнинг розилигини топишдан бошқа ҳар қандай ниятни ҳаёдан чиқариш зарурлиги метафор асосида «қалб уйини супуриш» ибораси билан ифодаланган. Иккинчи мисрада ҳам ташбеҳ бор: гоҳида илм ақлга тўлиб-тошиб кетгандек кўринади, тезоб дарёга ўхшаб қолади. Лекин шунда ҳам олим иккинчи томоннинг идроки кўтара оладиган даражада гапириши тавсия қиланади. Айни мана шу нарсаси олимликнинг шартларидан бири бўлади. Шеърда «доно» сўзи радиф ўрнида ишлатилибгина қолмай, унинг асосий ғоясини кучайтиришга ҳам хизмат қилган.

Юқорида таъкидлаганимиздек, шоирнинг бир шеър бағрига икки ҳадис мазмуни сингдирилган арбаъинлари билан бир қаторда битта шеърга ўрта ҳадис мазмуни сингдирилган шеърлари ҳам бор:

Дуо ўзи лазиз ижобатдан ҳам,

Ният яхши сўқир итоатдан ҳам.

Бир соатлик адл афзалроқ эмиш

Олтмиш йил қилинган ибодатдан ҳам.

Тўртликда нуқтаи назар адолат мавзусида тургандек кўринса-да, биринчи ва иккинчи сатрлардаги дуо ва ният каби муҳим маънавий тушунчалар ҳам нафис тарзда баён қилинган. Дуо инсоннинг қалб ҳолатини ифода этишнинг мукамал йўлидир. У фақат ижобат бўлиш учун эмас, балки Аллоҳ билан боғланиш учун ҳам улғу восита эканлигини кўрсатади. «Лазиз» сўзи дуонинг

Адабиётлар рўйхати.

1. Aclüni, Keşfül-hafa: c.2. Açıklayıcı notlarla çeviren: Dr. Mustafa Genç. – İstanbul, 2019.

ўзидаги завқни таъкидлайди. Бу сўз дуонинг маънавий қуввати ва қалбга берган сукунатини образли тарзда ифодалайди. Термизий қилган ривоятда «Дуо ибодатнинг илгидир» дейилган.

Шеърда ният амалнинг қалби эканига ишора қилинади. Ният борасидаги ҳадис Исломнинг мадори бўлган тўрт ҳадисдан бири экани бежиз эмас.¹¹ Шеърнинг учинчи ва тўртинчи сатрларига адолат мавзусидаги ҳадис иқтибос қилинган. «Бир соатлик» – адолатнинг муддатдан ташқари қийматини ифода этувчи таъсирчан таъриф. Матнда бир соатликнинг адолатнинг олтмиш йиллик (нафл) ибодатдан яхшироқ экани айтилади. Бу ерда «олтмиш йил»дан мурод адолат моҳиятини ўқтиришдир. Чунки бошқа ўринларда бу қирқ ёки етмиш йил¹² сифатида ҳам кўрсатилади. «Назмүл жавоҳир»да эса, биз кўриб турган матндаги каби, олтмиш йил. Амир Темур мақбарасига қўйилган эшиклардан бирида ушбу ҳадис ёзилган бўлиб, унда ҳам олтмиш йил кўрсатилган.

Эътиборлиси, шеърда дуо ва ижобат, ният ва итоат, адл ва ибодат каби тушунчалар ўзаро муқобил тарзда келтирилган. Бу ҳолат шеърнинг маъносига чуқурлик ва гўзаллик бағишлайди.

Туркумдаги яна шеърнинг мазмуни илм, савол беришнинг аҳамияти ва маърифатнинг инсон ҳаётида тутган ўрнини кўрсатади. **«Билим бойлик бўлса, савол – калитдир» сатрида** илм инсоннинг бойлиги сифатида талқин этилади. Лекин бу бойликка эришиш учун савол бериш, ўрганишга интилиш калит эканлиги таъкидланган. Бу сатр билан излашнинг асоси саволда эканлигини ўргатади. «Савол – калит» ибораси билим эшигини очиш воситаси сифатида тимсолий мазмунга эга. **«Илм сўралган кун, демак, ҳайитдир» мисрасида** илм олиш инсон учун байрамдек экани айтилади. Диний атамаларни ташбеҳ асосида мисралар моҳиятига сингдириш замонавий адабиётнинг ютуқларидан биридир. Аъзам Ўктам «Қутлов» шеърда намоз ибодатини ҳайитга қийёслаган эди:

На бўлғай яшашни сал осон қилсанг,

Қил сизмаган кўнғил

Шуълага тўлсин.

Ҳар намоз орасин Рамазон билсанг,

Бир кунда беш ҳайит

Муборак бўлсин.¹³

Мансур Жумаевнинг шеърдаги ҳайит билан илм олишнинг қийёс қилиниши ўқувчида илмни шукрона байрам сифатида тушунишга ундайди.

Кейинги сатрларда Сўхбат фақат олимлар учун эмас, балки оддий кишилар ва тингловчилар учун ҳам манфаатли эканлиги таъкидланган. Бу билимнинг барча учун очиклигига ишора қилади. Метафора («қайиқ») асосида илм инсонларни маънавий сафарга олиб боруви восита эканини ифодалайди.

Хулоса. Мансур Жумаев ижодида ҳадисларнинг поэтик талқини ўзбек адабиётидаги муҳим ижодий йўналишлардан бири сифатида намоён бўлади. Муаллиф тўртликлари орқали ҳадис мазмунларини замонавий адабиётга интеграция қилиш, уларни кенг оммага таъсирчан шаклда етказишда муваффақиятга эришган. Шеърларда илм, меҳнат, адолат, қардошлиқ, нафс тарбияси ва ватанпарварлик каби мавзулар ўзининг бадиий ва ахлоқий жиҳатлари билан чуқур таҳлил қилинган. М.Жумаевнинг ижоди интертекстуаллик, ташбеҳ, аллюзия ва метафоралардан маҳорат билан фойдаланган ҳолда ҳадисларнинг моҳиятини поэтик тилда етказишга қаратилган.

Муаллиф ҳадисларнинг ижтимоий ва маънавий аҳамиятини ёритиб, ижтимоий онгни юксалтириш ва инсон маънавий камолотига ҳисса қўшишга интилган. Унинг арбаъин шеърлари нафақат диний мазмунларни қайта тиклаш, балки замонавий адабиётда янги тенденцияларни ривожлантиришга хизмат қилади. Шу нуқтаи назардан, Мансур Жумаев ижоди исломий меросни адабиётдаги ўзига хос уйғунлик билан намоён қилган, деб хулоса қилиш мумкин. Бу ижодий ёндашув замонавий ўзбек адабиётининг бойишида муҳим аҳамият касб этади.

2. Akay, Hasan. “Nâbî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, İslâmi Edebiyat, Sayı 2, 1989, s. 9-13.

¹¹ Бу ҳақда қаранг: Шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф, Амаллар ният боғлиқдир. Т.: «Hilol-Nashr», 2024

¹² Aclüni, Keşfül-hafa: c.2. Açıklayıcı notlarla çeviren: Dr. Mustafa Genç. – İstanbul, 2019. B.116

¹³ Ўктам, Аъзам. Саҳар вақти юрак йиғлар: Шеърлар. – Тошкент: Movarounnahr, 2014. B.151

3. Aksoy, Hasan. Mustafa Ali'nin Manzûm Kırk Hadîs Tercümeleri, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991.
4. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: 26.cild. Ankara, 2002.
5. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: 9.cild. İstanbul, 2002.
6. Навоий асарлари лугати. Ғафур Ғулом номидаги Адабит ва санъат нашриёти. – Т.: 1972. Б.607
7. Пулатова М.Р. Шарқ мумтоз адабиётида «арбаъин» ёзиш анъаналари (Жомий, Навоий ва Ғузулий асарлари мисолида).

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Т.–2020

8. Ўктам, Аъзам. Саҳар вақти юрак йиғлар: Шеърлар. – Тошкент: Movarounnahr, 2014.
9. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, Амаллар ният боғлиқдир. Т.: «Hilol-Nashr», 2024
10. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, Қуръони Карим ва ўзбек тилидаги маънолар таржимаси. – Т.: «Sharq», 2011.
11. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, Ҳадис ва ҳаёт. 1-жўз Муқаддима. – Т.: «Sharq», 2011.
12. <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/mansur-jumaeв/>